

И КЛИО Е МУЗА

Портрет на Вера Мутафчиева

сценарий за документален филм

автор: ИВАН ГАРЕЛОВ

Декември 2003

1.

Кабинетът на Вера Мутафчиева. Утро.

С Панорама – камерата намира писателката, която влиза с чаша кафе и сяда зад бюрото си. Бюрото е затрупано с листове – ръкописи.

Камерата я наблюдава докато отпива гълтка кафе, оставя чашата и започва да нарежда листовете на кучиника встрапи. На освободилото се място поставя някаква книга. И дълго я гледа. Отново отпива кафе.

По време на тези кадри вървят надписи /на крол/ под кадър:

“Родена на 28.03.1929 година в София, в семейството на професор Н. Мутафчиев, известен историк. Основно и гимназиално образование получава в София. Завършва история в Софийския университет “Климент Охридски” през 1951 година. Работи като асистент в Ориенталския отдел на Народната библиотека през 1950-55. Аспирантка е по османска история в Института по история към БАН през 1955-58. През 1958 защитава дисертация на тема “Феодалната рента в Османската империя XV-XVI век”. Научен сътрудник в Института за история от 1958, ст.н.с. в Института за балканистика от 1966 и член на Съюза на българските писатели. Творческият път на Вера Мутафчиева започва от 1952 година със студии и монографии из историята на България под Османско иго. Има над 50 публикации в България и в чужбина. Първата ѝ художествена продукция е поредицата “Героини летопис” през 1961 година. Най-значителните ѝ творби са “Летопис на смутното време”, “Случаят Джем” и “Последните Шиншановци”. В центъра на вниманието ѝ винаги стои поведението на героите и динамичната преоценка на историята. Съчинения: “Голямата борба”, “Кърджалийско време”, “Летопис на смутното време”, “Случаят Джем”, “Есста”, “И Кино е муз”, “Рицарят”, “Героика”, “Процесът”, “Белот на две ръце”, “Богомили”, “Нарие”, “Железни стъпки”, “Повест с двойно дъно”, Алкивиад малки”, “Алкивиад Велики”. Публикувани общо 21 романа, преведени на 13 езика, 6 монографии и 79 научни статии на тема Българска и Османска история, множество други публикации в списания и вестници. Реализирани 1 театрален и 2 филмови сценария.”

Вера Мутафчиева седи пред книгата на бюрото си. Сега ще видим заглавието ѝ: “БИВАЛИЦИ” – мемоарите на писателката.

ИНТЕРВЮ:

“Тъй като през последните години писах много с предпоставената цел да не го публикувам – “за чекмеджето” както казваме, а чекмеджето стана шкаф – съставих и собствената си биография. Водеще ме убеждението,

НЕ

2.

че съм личност значителна – в това обикновено биват упреквани автобиографите или мемоаристите у нас[–] ами упрекът към българина, че не пише почти никога за непубликуване. Прочее, в собствения ми животопис са разказани огорченията и радостите, че и много покрай тях. Нали такава била жестоката китайска клетка^{да} да ти даде Бог да живееш в интересно време! Аз искам съм му благодарна – бихме могли да живеем много по-човешки наистина, бихме могли в края на живота си да не се срамуваме пред деца и внуци от наследството, което им завещаваме, но искам иямание да ини бъде дотам интересно. И главното – иямание днес да знаем това, което знаем... Це извадя по една проба от широкия набор на ограничения и радости, с каквито се богат всякой живот:

от 1990

През учебната 1950/1951 г. предстоище дипломирането ми. Един от моите уважавани преподаватели ме натовари да му предоставя пълна библиография на бащините си трудове. Тя му послужи, за да напиши "Буржоазно-идеалистическите и реакционно-фашистките възгледи на професор Петър Мутафчиев", която веднага се превърна за мен в пътен лист в живота. Разбира се, авторът всякак би номинал и без моята помощ, но тя – и особено мосто пълно изведение за какво ще му послужат усилията ми – явно му е била необходима. За душата, да речем. Как да не се огорчиш! Но има и радости – например, връчването на Хердерова награда. Никой ияма да ми повярва, но тогава си рекох: слава Богу, че не се оказа съвсем първото награждаване в живота ми! Два месеца преди това бях получила съвсем първата си награда – на СБИ за "Книга за Софроний". Ако не знаете, научете го: у нас съществуваха над 200 литературни награди ежегодно. Та, мисълта ми беше: много се зарадвах..."

Архивни кадри на стара София. Университетът. Кадрите преливат в снимки от албума на писателката – родители, детство...

ИНТЕРВЮ:

"Загубих своя баща през едва начеваш пубертет, без собствена идентичност. Последва именосредствено 1944 и се посъниха опасни квалификации върху името на мъртвия: това удесетори мъката ми по него. Ние така, отричаха се от Петър Мутафчиев учениците му, забранени бяха произведенията му, дори цитирането им. Изкован бе терминът "мутавчиевицна", която "трябва да бъде горена с огън и желязо, да бъде разбита на пух и прах"/цитирам/. В такава атмосфера тече професионалният ми живот. Как ще ми текне да си измислям разни драми, щом съществуващие за мене съвсем реалиа? Към покойния изпитвах дълбока жалост: ами, представете си, че той отнякъде чуваше колко кал се

3.

трупа върху името му, какво търпи семейството му. Нейсе, виках, живот... Чак се просълзих, когато бивш мой аспирант /Евгени Радушев/ ми посвети хабилитацията си. Вместо да се зарадвам, разстроих се при мисълта, че на Петър Мутафчиев ни един от учениците, които грижовно бе отгледал, не посвети ни ред. Че те един през друг отказваха да ми бъдат научни ръководители, да не би да се окажат свързани с "мутафчиевицата". Тий че, когато отдават професията ми на унаследяване – грешат. Въщност моите предпочитания бяха от архитектура, през биология или физика, но не и към историята. Към последната се зачислих заради османския, единственият преподаван тогава в СУ италиански език. А най-вече, загдето само история можех да уча задочно, защото пъмтение кой да ме издържа на редовно учение. Явно недостатъчно ориентирана, що трябва да очаквам от тази дързост, както се изразихте, стъжни ми се още от първия семестър. Нашата хуманистика си патене особено чувствително от идеологическия диктат над науките. До късно не престанах да съжалявам за своя избор, който избор не беше. Едва с избухването на демокрацията внезапно взех да благодаря на професията си: тя беше ме научила на дуненолезни истини, като – нико не е трайно не само в човешкия свят, но и в природния. Всичко отминава и бива скоро забравяно. Не вярвай на видимостта! Следвай собственото си виждане за обществото и процесите в него!

Вярно е, че въздухът въкъщи беше "исторически" – овен баща ми, историчка бе и майка ми, негова студентка. Домашният кръг се състоене от университетските или от Археологическия музей колеги на баща ми, от бивните студенти на майка ми, от по-късните бащии ми студенти. Ако идение гостенин от чужбина, той без друго беше историк. Чуждите списания, които се получаваха, бяха исторически, получаваха се конектури или отпечатъци – говореха все за история. Ако се спореше на висок глас, та чуваха и децата, спорът беше за проблемите на факултета, на семинара, на списанието.

От всичко това . а и от много още, все в същия смисъл – може да се заключи, че съм била не само откърмена, но и зачената с интерес към историческата наука, както казвате. Нико подобно! Именно поради плътно "историческата" атмосфера въкъщи, от дете историята ме отблъскваше, не можех да си представя по-досадна работа. Какво интересно може да намери един млад човек в миналото? И до днес, когато видя младеж запален от история / а такива младежки са множество, то си личи от броя на кандидат-студентите по тази дисциплина/, чудя им се: да могат да бъдат инженери, архитекти, физици, математици, а да ги влече историята?"

Кадри от бригадирското движение – младежи от 50-те години. Г.Димитров.
Никола Петков.

4.

ИНТЕРВЮ:

“Студентка бях от 1947 до 1951 година – време, за което отбягвам да си спомням. Току-що бе преминала чистката сред дотогавашните преподаватели, започване периодичното изключване на студенти. Изостряне се класовата борба, вътре и извън университета кинеше тъй наречената революционна ярост. Преподавателите ни, предимно набързо произведени от гимназиални учители в доценти, все още сричаха лекциите си. Малцина, сиасили се при чистката стари професори, бяха втренчени от страх. Основната цел и на едините и на другите беше да докажат безрезервната си преданост към Ученитето, което твърде слабо познаваха, затуй им се налагаше да я проявяват чрез обругаване на всичко предишно от прабългарите до Никола Петков. Да учини история в онния години, означаваше да исправиш свидетелския и родно място като изобличаваш /разобличаваш – казващ се/ и обвиняваш представителите му, личности и цели класи. Смятате ли, че това е за понасяне от осемнайсет годинен човек, възпитаван и образован дотогава в коренно различен дух? Много късно си дадох сметка, че през студентството всъщност съм психувала тогава никой хабер нямаше от разни диагнози и терапии по душевната част. Сиасявахме се кой как може. Лично аз – преминах задочно. Нали и без това трябваше да вадя хляба си. Сега правят от позицията на маргинала през изтеклиите десетилетия драма някаква. Не е вярно. Чудесно беше да те забравят, взимайки те за донякъде шантаж. Стар български спасителен стереотип.”

Архивни кадри от тоталитарно време . Червенков. Живков.

“Още никой не е успял да избере своето месторождение, нито рожденията си дата. Трябва да добавя – и родителите си. Лично за мене, тези три компонента на всяка биография се съчетаха крайно неблагоприятно. Ако към тях добавя четвърти /вече не предопределен, а избран/, а именно избора на професия, получаваме резултат със знак минус. Неведнъж съм си казвала: да бих имала за старт иулевото равнище! А аз павлязох в професията тежко обременена, извънредно удобна мийсна за упражнения по идеологическа бдителност: постановка или извод, които в работата на колегите ми минаваха за спорни и в най-лонния случай за греника, при мен неизбежно бяха тълкувани като умнилjen опит за идейна диверсия. Онези, които си спомнят климатата на петдесетте години – а аз имах лонния план да встъпя в кариерата именно тогава – ще ми повярват. Предпочитам да не говоря за въпросния период. По мое убеждение биографиите на моето поколение са по-подходящи за третиране в роман. Защото забелязах, че не малко историци, действали по онова време, са склонни да го

5.

омаюважават като атмосфера, практика и резултати. Тоест, да го забравим по взаимно съгласие. Забравяхме всъщност друго – колко важно и последиците си беше същото време за нашата историография, както се отрази не само на професионалното, но и на човешкото формиране. Би било полезно, убедена съм, да го изследваме хладнокръвно. Поне затуй, че сме и ще си останем негови изпадия. В много различен смисъл, разбира се.”

Стари гравюри от османско време.

“По-скоро влязох в османистиката с литературни намерения. Тя беше преди двайсет и пет години непозната земя с враждебна култура и свирепо население – бяло нетно в знанието. Днес хората ѝ свикаха, забравиха, че донреди двайсет и пет години, ние твърде малко и твърде неточно знаехме за своите поробители и за живота на българите под тяхна власт – предстояние да се узнае! Имаше нещо много хазартино в това: няколкостотни хиляди неразлистени документа, стотици непоставяни проблеми, едва десетина души, които се заливаха за работа. Днес те не могат да се оплачат от плодовете на своята оран и копан – изработено е много, много е получено. Когато твърдя, че съм павлигъла в османистиката с литературни намерения, не смятам, че те са били точно осъзнани. Още от самото начало ме интересуваха човешките съдби, всекидневното, детайлът, думата или словосъчетанието, начинът, по който всичко това може да бъде препредадено, изразено.

Откак се помня, била съм въстрастена в литературата като такава. И никога не ми е минавало през ум, че може да бъде другояче с другого. Ето защо не съм имала тази своя страсть за призвание, смятала съм я за всеобща, подразбираща се, задължителна. Днес смяtam същото. Понеже всички във фамилията се отдаваха на науката, приех да ѝ служа и аз. Тъкмо – служех ѝ. В което загубих нетнайсегте години на младостта ни. Науката много ми отне – въпросното десетилетие и половина. Но ми и даде много, неизброймо. Първо: приучи ме към египетски труд, а той е също необходим и в изкуството. Второ: даде ми самочувствието на работник, на занаятчия, на производител с една дума: щом си годен да произвеждаш – яден. Трето: позволи ми да погледна към битието от специфичния ъгъл на специфичното познание, историческо в случая – не вярвам, че към битието може да има зрителен ъгъл така, изобщо. Не – в наше време. Четвъртото и най-важното: усилината ми служба като специалист по османистика ми позволи да не печеля хляба си, пинейки романи. Така за мене и до днес литературата е удоволствие, косто си разрешавани след своя деличен ден. Празник за душата, дето рекли. Без следващия ми роман няма да останат

гладни децата ми. Затуй мога да го премълча, ако забележа, че не ми харесва.”

Снимки на Вера Мутафчиева от първите писателски години.

“Нямам чувството, че съм прошила късно. Вероятно затуй, че от двайсетгодишната си възраст все пиша и публикувам. Тоест, откакто се помня, писането е било моето всекидневно занимание. Съдейки по производството ми, някои смятат, че работя бързо, леко. Не е вярно. Просто имам навика да работя по много – това ми остана за спомен от онния години, когато се изхранвах с научноизследователски труд. При такъв труд почивка няма. Няма и очакване на вдъхновение. Да, не мисля, че съм навлязла късно в белетристиката. Тя, подобно на режисурата или на композирането – не ми се струва работа за съвсем млади хора. Не сте ли забелязвали, че късните дебюти в това изкуство често са и успешни? Необходимо е, изглежда, патрутираще на онит – не само житетски, но и интелектуален и емоционален. Необходима е значителна сила, за да се справиш с нещо така обемно като градеж и пълнеж, като мисъл и детайл. Белетристиката прилича донякъде и на ваятелството или на строителството, тя изисква наистина голямо количество труд. Ето защо тя обикновено не е по силите на незаякан човек, майсторите ѝ обикновено са в надредната възраст. Юношеската чувствителност, младежката спонтанност, острата реакция, присъща на незрелите, са в състояние да спасят един иначе несъвършенна поетическа творба, но никак не спасяват несъвършената белетристична – тя си иска умение. А умението си иска годините. Не бих заявила, че първият ми роман не е бил предицестван от именно “тайни” творчески занимания. “И Клио е муз” – есетата, които публикувах през 1969 година – бяха нахвърляни, дори почти готови още до 1955. Лицеваше ми смелост да ги предложа, публикуването ми се чинеше нещо прекалено отговорно, мъчително. Да си пиша ми беше хубаво и това ми стигаше. През 1960 ми предложиха да напиша научно-популярна книжка за раниите въстания срещу османската власт. После написах още пет. Всяка следваща се отдалечаване все повече от научно-популярното повествование, докато ужасно ми се доиска да напиша роман. Тук ми дойде на помощ слушаят. Бях събирала с години материал за монография върху кърджалийството. Темата беше отхвърлена като научноизследователска, не била интересна, значима. Не била ли? Така се нахвърлих на първия си роман, че за две години той стана двугомен. Първият му вариант наброяваше над три хиляди страници – това беше от несръчност. Одялах го без милост и го свих в хиляда и триста. Въпреки радушния прием на дебюта ми, за който споменахте, не бях доволна и от

втория вариант на "Летопис на смутното време", та по-късно направих трети – това беше второто издание на книгата. Колкото до това, че историческата тема преобладава в производството ми, би могло да се вметне – досега. Трябва да кажа, че почти всички идеи, които осъществих в романи, новести и есета на тази тема, датират отпреди двайсетина години ноне. През последната година, във връзка с предстоящи години ми бяха предложени интересни интересни теми: художествена история на София, роман за Освобождението, Раковски... Ангажирах се, после се отказах, не съм в състояние да напиша в дванайсет месеца книга, която поне три-четири години да не е била посена като намерение. Затова никъз задените от досега отдавна теми са съвременни – за отбележване е, че когато се трудя по историческата част, извънредно остро ми се патрачват именно днешните проблеми, тях склаидрам да отлежат. Мисля си, че им иде ред. Уви, тъкмо през периода, когато историческата тема е на голяма почит. Но се отнася до двете муни, за ревността помежду им – вярно е, има я. Но-тежко то е, че тяхната битка се разиграва в рамките на едно съзнание. Има месеци през годината, когато си забранявам да мисля художествено, старая се да спусна непроницаема завеса между едната и другата половина на съзнанието. Непроницаема, естествено, тя не е и не може да бъде, но все нещо излиза. Не зная дали ще смогна да обрисувам този процес, но той наистина изисква напрежение – напрежението на категоричната възбрата. Да вземем пример: съе съотношението между "Летопис на смутното време" и "Кърджалийско време", разделени в реализацията си от нетийсетгодишен срок. При тях проблемът, за който говорим, се отбележване особено подчертано, понеже двете книги почиваха върху един и същи материал, третираха едни и същи събития, имаха единакви герои. Косто беше най-трудното – един автор. Дали споменах на какво смяtam, че се е дължал в миналото интересът на българския читател към литература с историческа тематика – това е историзъмът, присъщ на балканското Възраждане изобщо и оттам, превърнал се в традиционна съставка на българския мироглед. Не можем да отречем, че от дистанцията на времето всичко изглежда по-красиво – личностите, събитията. В един исторически роман всичко е по-манабио: любовите и смъртните, конфликтите, драматизъмът е една дума. Представете си, моля, роман на съвременна тема, построен с похватите на историческия – ще бъде ужасно смешно, предиамерено и неправдоподобно. Не случайно високата трагедия по принцип е третирала исторически сюжети. Не случайно първата проза е била историята – върху теорията на миналото може да бъде реализирана чистата фикция. Съвременната ти действителност те принуждава да се съобразяваш с истината, с мерките и изразните средства на собственото ти време. Допускам, че това е

причината и днешният читател да предпочита исторически романи. Той познава, или си мисли, че познава своята съвременност. Винаги и навсякъде където мога, старая се да предупредя читателя: художеството е условност, конвенция, код. Една историческа трагедия е категорично подчинена не на изискванията на историческата истина, а на законите на драмата. Един исторически роман е не повече от мнението на даден автор по някое събитие или по нечия биография. Впрочем, отново стигаме до възпитанието от художествените произведения. Струва ми се, че тъкмо в широката национална програма за естетическото възпитание, следва да залегне и такъв раздел: да бъде възпитано у ония, които възприемат художество, съзнание за неговите специфики и закони. Само тогава Иван-Александър от "Към пронаст" няма да бъде незаконно идентифициран със самия Иван-Александър. Чудното е, че днес за недопустим език не биват обвинявани ония автори, които майсторски, умело го архаизират, или също майсторски го диалектизират – ах, това е език "исторически", "простонароден". Оказва се, че такъв език е позволено да измисляме, това е творчество. А когато друг автор също майсторски прави опити в друга насока – да синтезира най-съвременно езиковите изразни средства, да предаде и динамичния, и ироничния, и скептичния дух на нашето време, чрез присъщи на говоримия ни език обрати – такъв автор е поне подозрителен. Понеже у нас на говоримия език викаме уличен, фамилиарен, небрежен. Как да убедим критиката, че днешният човек мисли днешно и говори днешно? Как да й обясним, че авторските опити в областта на езика не са никакъв агентат срещу традицията, а стремеж тя да бъде доразвита? Как да я уверим, че несполучките в тази насока – както изобщо всяка творческа несполучка – не ще намерят почва, а ще бъдат бързо забравени? Няма страшно, с една дума. Аralамбене му е майката – ето един и измислен, и уличен израз, който съвсем сполучливо навлезе в езика. Езикът не може да бъде нито добър, нито лош – той просто трябва да бъде "много"! А при малко търнение ще узнаем кое от измисления, кое от сместа между говор във всекидневието и авторско въображение – кое ще остане.

Упорито и многократно бях обвинявана, че съм определяла османския фундаментализъм – забраняваше се да се изрече една дума за сравнението му с аналогични общества, с руския феодализъм, например. Изключено беше да напишеш за факторите, стимулирали нашето развитие през османския период. Пъмпие начин да кажеш, че българският народ не е избит наполовина през XV век. Смятах също, че не е обоснован постулата за насилиственото помохамеданчване – той се обляга върху една прописка от 19 век, която явно е плод на историческия романтизъм през Възраждането. Имах неприятности, когато твърдях, че османската

9.

поземлена рента, събирана в пари, е стимулирала пазара. Защото селянинът бил длъжен да си продаде житото, за да плати на феодала си. Ерес беше и схващането, че кърджалийството е допринесло за Възраждането, а не го е потиснало. Знаете ли, през какъв брой “обсъждания” преминаваше всяка студия, да не говорим за дисертациите. Човек отиваше на такова обсъждане като на съд.

В човешките общности съществува пулсация с различна честота и интензитет. Тъй като в течение на две десетилетия се стремях да опиша и по-точно да изведа от забравата Трийсетгодишната война, с която започва българското Възраждане, ще ми бъде разрешено може би, да изпитвам разбиране, затаена симпатия към кърджалиите. Имали са те достатъчно основания да реагират на историята така, както и сторили. А за туй, че претърпели неуспех /лично не виждам такъв/, поради отсъствие на класа-хегемон /там официалната историография сочеше причината за провала им/, коментар нямам. Но тази комична постановка зачеркваше 30 години нова българска история. За прослава на класата-хегемон. Тъжио ми е, че днешните и още повече утрешните съзряващи българи, ще растат без хабер за докторатиката, която затискаше отвсякъде нашето мислене, за словото и не говорим. Забавно беше. Бога ми! Оставете кърджалиите – дори Ивайло бил се провалил заради липсата на класа-хегемон, тоест – на пролетариат. Скучио живеете сега, деца мои. Тайно се надявам на ногребението ми, виртуална дружина кърджалии да произведат три изстрела от шишанетата си, загдето, ако не оправдах, поне разгълкувах същността на взрива им. Ето, на Изтоха битува такава мъдрост: “Ако, за да забогатея трябва да се трудя → по-хубаво да си остана беден!” Боя се, че ние напуснахме общочовешкия стремеж към благодеенствие, косто се заплаща усилено и не винаги си заслужава цената. Но тъкмо този стремеж е изградил цели цивилизации. При социализма индивидуалните напъни не само не бяха насырчавани, ами подлежаха на порицание. Оказа се, че извънредно дългото развитие от маймуна към човек, чрез механизмите на труда, извънредно бързо може да бъде върнато назад, стига трудът да остава невъзнаграден. Бих споменала и загубата на чувството за хумор. Тъй или иначе, българинът умееше, ако не да се смее, то да се присмива на всичко. Свидетелство за това е и фолклорът ни от робско време, и безбройните вицове от тоталитарно време. Види се, наистина стигнахме дъното на своето национално битие, щом никому не е до смях. Колкото и тъжен, все ми иде наум шопският виц: “Най-обичам да мразим и най-мразим да мислим!” струва ми се, че той доста точно обяснява подбудите на националното ни поведение. Вероятно рискувам, когато ще заяви, че не разбирам призовите “да се помирим!”. Иска ми се да попитам: Не сме ли съти на морално-политическо единство? А също: Коя нация е единна в

своите възгледи и стремления? Живеят си, напредват си разни развити страни, разединени още по времето на религиозните войни, та до днес. Само у нас, май че, всеки политик поставя като условие да ни управлява постигането на единство. Дали не задето си знае, че то е непостижимо, та всякак би извинил неуспеха си с детинското: сами сте си виновни, щом бивате неединни! Добре, ама ние знаем тък, че не е вярно, примери дал Бог. Българите са били и до днес са остро недоволни от сегашния си ден, той ги унижава и обезсърчава. Що-годе самочувствие, а и надежда ние черпим по правило от българското минало, колкото по-далечно, толкова по-въодушевяващо. Ненаситното съзерцаване на тази историческа живопис ни преизпълва с горчива гордост: ето кои сме били, а ето докъде я докарахме! Какво произтича от казаното? В крайна сметка, нашето пристрастие към родната история ни носи не високо, ами понижено самочувствие. Защо се не запитаме, дали вековното наше вайкане не ни е попречило – дали то не ни пречи и днес, да бъдем достатъчно активни, съобразителни и настойчиви в задължителната за всеки битка за добро и по-добро? Но колко повече душевна сгода се утаява във всебългарското убеждение, че тъкмо нам историята е погодила най-злобните си номера. Ето поради какъв ред на мисли българинът, струва ми се, е дотам привързан към историята си: тя го оправдава пред самия него и пред децата му. Що можем да направим, когато тя ни е наказала? – мислим си и все по-здраво се държим за нея. А историята, нека открыто го призаем, не е никакъв аргумент. Искрено уважавам народи, за които миналото е отминало, та дори не смятат опозирането му за чак дотам съществено. Народи, чиято духовна енергия е съсредоточена върху задачите на сегашното им време.

Донесох вода от девет кладенца /могла бих и от деветнайсет/, за да изрека накрая молба към особено запалените любители на историята: моля ви, не я обичайте чак толкоз! Помните най-важното при съприкосновението си с нея – историята е минало! Времето тече в една посока. Плач загубсио не връща... Колкото до въпроса Ви, дали аз съм усещала въздействието на тоталитаризма върху работата си, излишно е да се разиростирям. Фактът, че доброволно се отказах от служебно място на историческия фронт, тъкмо във възрастта, когато бях /скромно казано/ в силата си, е достатъчно красноречив – аз просто вече не можех. Предтекстът, разбира се, беше друг. Нашата наука бе дотам подчинена на всеобемащата идеология, та изключение би било да прокараши някое мнение противно на официалното. Никога не съм писала по националния въпрос, понеже по него концепциите се меняха твърде често. Най-трудно беше да се измъкна от задачи по така наречения “възродителен процес”, тясно свързани със специалността ми. Но успях и тук с цената на

11.

неприятности, които не бяха кой знае какви, защото изпълнители за тия задачи се намираха изобилино, та бяха доволни от отсъствието ми.”

Кадри от “възродителния процес”.

“Вярио, за такова професионално поведение репресии нямаше след петдесетте години, нямаше и престиж, награди, облаги. След логически разсъждения сях кандидатурата си за член-кореспондент. Такова звание обективно не ми се полагаше, понеже не бях подкрепила “възродителния процес”. Но дали не можем да номинем без въпросното звание? Можем, ако сменим местоработата си – още по-добре!

Иска ми се да вярвам, че от историята ще се поучат поне историците ако не читателите им. Тъжното е, че духът на отрицанието намира винаги добра почва у нас. Че повече ни иде отръки да оплюем, отколкото да опазим. Че предпочитаме да обвиним, заместо да вникнем и приемем. Или, както рекъл шопът: “Най-обичам да мразим и най-мразим да мислим.” Отново дойде време за мразене. И кому да се сърдиш? На онези ли, които от ученическата и студентска скамейка са били обучавани в ненавист, в отрицание и в пълна нетърпимост? Кой възпита у тях пиетет към усилията на преходни поколения българи? Никой, така е.”

Кадри от 1989 година – митинги, избори, протести.

“Никъде не се задържах дълго. Където и да е, съм се чувствала неуютно, в несъгласие с наредданията и с негласната служебна практика. Отиваля съм си кратко, не обичайки жестовете ¹¹ заради ясното съзнание, че ако системно не се вписваш в действителността, виновна е не тя, ами ти – виж само как мнозина смогват. Дотолкова ми е невъобразимо някъде да остана, че дори не посещавам сградите на бивша месторабота, избягвам и улиците им. Както заключавам в пристъни на самокритика: бракоразводен характер. И веднага благодаря на овенската си зодия. Може би ще ви разсмея, но смяtam, че една черта е задължителна за писателя: добротата. Това определение – добър човек – вече употребяваме рядко, защото го заместиха голям брой по-научни: човек контактен, отзивчив, чувствителен, обществен, пожертвувателен и пр. А баба ми викаше: благороден. В края на краишата, човек е единственото свое притежание, защо да не му посвети той труд и грижи? По случайна причина – летална диагноза на трийсет и пет годишна възраст – бях подсетена, че ще умра: иначе още дълго нямаше да се досетя. Отначало тази мисъл ми тежеше, угнетаваше ме, сетне свикнах с нея, както свикваш със сенна хрема или с хроничен бронхит. Неприятност, но какво от туй. Тя обаче ме дари с безцenna

12.

придобивка: слагам смъртта в сметката на всеки свой ден, зная си, че тя може да дойде тъкмо днес. Никак не елошо: воден от нея, държиш в пълен ред документите си, изплащаши набързо дълговете си, наставляващ разумно децата си как да постыпят, когато се опиеш. Защото, ако не днес, утре или след трийсет години, този ден бездруго ще дойде – единственото сигурно в битието ни. Колкото до творческия максимализъм у писателя, не смяtam, че той бива подклаждан от “чувството за смърт”. Напротив. Ако бяхме носили това чувство безусловно, какво важат максимализъмът и минимализъмът? Нали ще се мре. Всеки от вас – мисля си – работи за живота или във връзка с живота, в името на живота. Ако не за собствения си такъв, то поне за онзи на деца и внучи, правнуци. И, може би, сами не си давате сметка, смъртта представлява част от живота, тя е станала битова. А не – противовес на нашето “отсамно” съществуване. Така, да си призная, я чувствам и аз – като битово изпитание, с което навярно ще се справим, след като сме изтърпели какво ли не.

А работният максимализъм – който, надявам се, проявявам все по-упорито – произтича пряко от нашето битие, от необходимостта днес да произвеждаме по-добре от вчера. Иначе, отиваме по дяволите.

КРАЙ